

НАМІНАЦЫІ РАДЗІННА-ХРЭСЬБІННАЙ АБРАДНАСЦІ СВЕТЛАГОРСКАГА РАЁНА

Вывучэнне дыялектнай мовы, у якой захоўваецца і адэкватна адлюстроўваецца шматвяковы вопыт народа, па-ранейшаму застаецца адным з самых актуальных. Абрады з'яўляюцца неад'емнай часткай мовы і народнай культуры. Час уносіць пэўныя змены ў гэтую сферу народнай культуры, хоць для абрадаў у цэлым характэрны іх павольны тэмп, кансерватыўнасць, традыцыйнасць, моцная пераемнасць. Традыцыйная абраднасць як культурная форма выконвае пэўныя камунікатыўныя функцыі, паколькі забяспечвае наяўнасць асаблівых інфармацыйных сувязей – спецыфічнага спосабу этнакультурнай інфармацыі, садзейнічае пераемнасці этнасу і забяспечвае стабільнасць яго ў часе. Абраднасць стварае ўмовы для акумуляцыі і перадачы культурнага вопыту этнасу, выконвае важную функцыю захавання этнічнай спецыфікі жыццёвага ўкладу і форм зносін.

Абрад асэнсоўваецца як паслядоўнасць дзеянняў, зваротаў да прадметаў, якія маюць сімвалічны сэнс, і звязаных з імі славесных выказванняў. Вырваныя са сваіх звычайных сувязяў, дзеянні, прадметы ў абрадзе трапляюць ва ўмовы новых заканамернасцей іх функцыянавання і злучэння, набываюць знакавы характар. У сукупнасці канструктыўныя адзінкі абраду ўтвараюць спарадкаваную знакавую сістэму.

Так, у складзе сямейна-абрадавай лексікі багатай і разнастайнай з'яўляецца лексіка радзіннай абраднасці як аднаго з найбольш важных комплексаў сямейнай абраднасці, які мае даўнія развітыя традыцыі бытавой культуры, уяўляе значную цікавасць і з'яўляецца актуальным для вывучэння і этнографіі, і лінгвістыкі. Радзінна-хрэсьбінная абрад працягвае сваё існаванне і ў нашы дні, няхай і ў моцна змененым выглядзе. Як гэта ні парадаксальна на першы погляд, у ім можна досыць выразна ўбачыць пераемнасць у адносінах да Радзімы ў традыцыйнай культуры: разнастайныя інавацыі і мадыфікацыі, як правіла, закранаюць толькі паверхневыя ўзроўні рытуалу (якія адносяцца да плана выражэння), у той час, як глыбінныя, змястоўныя схемы адрозніваюцца неверагоднай устойлівасцю і аднастайнасцю.

У складзе радзіннай абраднасці вызначаюцца тры асноўныя моманты: само нараджэнне, ачышчэнне маці і бабкі-павітухі і прыём у грамадства новага члена [1, с. 319]. Характэрнай прыкметай абрадавай сітуацыі з'яўляецца абавязковасць такога кампанента, як паўтаральнасць. Абрад – гэта вызначанае традыцыйнае дзеянне ці сукупнасць дзеянняў, таму абрадавае найменне можа абазначаць адно дзеянне (выкупіць кашу) ці мноства акцый (хрысціць дзіця).

Назвы абрадаў і іх этапаў можна падзяліць на две групы: абрады, якія праводзяцца пры нараджэнні дзіцяці, і абрады, якія праводзяцца пры хрышчэнні нованароджанага.

Лексемы, якія зафіксаваны пры нараджэнні і да хрышчэння, прадстаўлены наступным чынам.

1. Падрыхтоўка да нараджэння. Абрад уяўляе сабой зносіны чалавек – сілы прыроды, Бог, нізшыя духі. Абрад як параджэнне міфалагічных уяўленняў аб'ектывізуе спецыфічную свядомасць яго ўдзельнікаў. Таму зразумелым становіцца строгае выкананне неабходных дзеянняў, ужыванне спецыфічных слоў.

Набліжэнне родаў і самі роды будучая маці і ўсе члены сям’і ўтойвалі, каб не сурочыць і каб яны прайшлі лёгка. Нараджэнне дзіцяці суправаджалася тайнай і шматлікімі забабонамі – цяжарнай неабходна было *засцерагацца, аберагацца: Жанчына павінна быць асцярожнай. Барані Бог што-небудзь рабіць у святы і ў нядзелю* [2, с. 340]; *Калі абрэжа бярэмянная валасы, то дзіця народзіцца лысае і доўга валасы не вырастуць. А калі што-небудзь рэзаць ці секчы ў нядзелю, то дзіця будзе з “заячай губой”* [2, с. 340].

2. Назвы асоб, якія ўдзельнічалі пры нараджэнні новага члена грамадства. Пры нараджэнні дзіцяці галоўнымі асобамі з’яўляецца, канечне, *парадзіха* ‘жанчына, якая раджае або толькі што нарадзіла дзіця’. Акрамя літаратурнай, на тэрыторыі Светлагорскага раёна сустракаюцца таксама назвы *рожаніца, парадуха, радзіха: Бывала так, што рожаніца ражала дома* [2, с. 338]; *Радзіху вадзілі вакол стала* [2, с. 336]; *Да жанчыны-парадухі прыходзілі жанчыны* [2, с. 266]; *Бабка дапамагала парадзісе* [2, с. 341].

Паспяховыя роды шмат залежалі ад умення і вопыту *бабы, бабы-навітухі: Звалі бабку-навітуху* [2, с. 338], а таксама *баба, бабка, бабушка, бабка-навітушка: Звалі бабу, якая панімая* [2, с. 336]; *Звалі бабку, якая прымала роды* [2, с. 337]; *Бабка-навітушка прыходзіць са сваім поясам* [2, с. 337]. Бабай абавязкова павінна быць немалая паважаная жанчына, у якой ёсць свае дзеці. Бабка нярэдка прыбегала да магічных дзеянняў: развязвання вузлоў, расшпільвання гузікаў, распяцвання касы і пад. Яна ведала, як адрэзаць пупавіну, куды схваць яе: *Звычайна пупавіну і паслед закопвалі пад тым вуглом хаты, куды не траплялі сонечныя прамяні. Туды ж вылівалі і ваду, дзе першы раз купалі дзіця* [2, с. 341]. Распаўсюджана і лексема *бабіць* ‘прымаць дзяцей у час родаў’, утвораная ад адпаведнага назоўніка: *Выбіралі бабу, каб бабіла* [2, с. 341].

Нованароджанага ў Светлагорскім раёне называюць *навароджаны: Навароджанае дзіця ўзвешвалі на бязмене* [2, с. 338]; *дзіця, дзіцё: Прыходзіла бабка, купала дзіця* [2, с. 340]; *Бяруць бабу, якая прымала дзіцё* [2, с. 336]; *дзіцёнак: У етых полачках бабка купала дзіцёнка* [2, с. 338].

3. Назвы рытуальных прадметаў або сімвалаў, якія выкарыстоўваліся падчас абраду: *рушнік (Пасля купання бабка выцірае аб чысты рушнік рукі* [2, с. 338]); *хлеб (Хлеб клалі для таго, каб дзіця не пужалася вады* [2, с. 338]); *палатняныя полачкі (У етых полачках бабка купала дзіцёнка* [2, с. 338]). Пры першым купанні часта дабаўлялі *рамашку, вотрубі пшанічныя: Клала траву для дзіцёначка: рамашку, вотрубі пшанічныя* [2, с. 338].

Пры з’яўленні ў сям’і нованароджанага, каб засцерагчы яго ад сурокаў, каб вырас дужым і прыгожым, яго хавалі ад злых людзей: *Злым людзям кідалі вугольчыкі ўслед з прыгаворам* [2, с. 338].

4. Назвы абрадаў. Пасля нараджэння дзіцяці ў хаце рабілі *атведкі, адведкі, вответкі, радзіны: Прыходзяць у атведкі толькі жанчыны* [2, с. 337]; *Калі жанчына нараджла, прыходзілі ў вответкі да ёй* [2, с. 340]; *У першы тыдзень тройчы прыходзілі ў адведкі* [2, с. 342]; *Радзіны – гэта таямніца, дзе толькі жаночыя справы* [2, с. 337].

5. Назвы ежы (*аладкі, наліснікі, коржыкі, кісель*): *У асноўным гатавалі блінчыкі, халоднае, кісель* [2, с. 336]; *кампот: А галоўным быў кампот з яблыкамі і грушамі сушанымі, каб не балеў жывот* [2, с. 336]; *мёд: Гарбуз на хрэсьбіны надзяром, чарніц сушаных намочым – яны набракаюць – атрымліваецца павідла. Мы называлі мёд* [2, с. 336]; *мак: Маку натаўком* [2, с. 336].

Тэматычная класіфікацыя абрадаў, якія праводзяцца пры хрышчэнні нованароджанага, прадстаўлена такім чынам.

1. Назвы абраду хрышчэння і яго частак (*хрышчэнне, хрэсьбіны, крэсьбіны, хрысціны, радзіны*): *Пасля хрышчэння дзіцяці рабілі хрысціны* [2, с. 338]; *Калі вярталіся з царквы, то сядалі за стол, празнавалі радзіны* [2, с. 340]; *Бацька і маці не прысутнічалі на хрышчэнні* [2, с. 339]; *біць кашу, выкупляць кашу: Кум кашу б'е* [2, с. 336]; *дзяліць кашу: Кашу падзялілі* [2, с. 339]; *красці кашу: А госці хочуць украсці кашу* [2, с. 340]; *разбіць гаршчок: Кум павінен быў разбіць гаршчок (пабіць кашу)* [2, с. 342].

Калі нараджэнне дзіцяці суправаджалася тайнай і шматлікімі забабонамі, то ў наступным этапе радзіннага абраду ўдзельнічае вялікая колькасць народу: *На хрэсьбіны прыгласалі ўсіх родственнікаў* [2, с. 341].

2. Назвы асоб, якія ўдзельнічаюць у абрадзе.

«Усе прыведзеныя факты даюць нам падставу разглядаць частку абрадаў, звязаную з нараджэннем дзіцяці, як акт прыёму нованароджанага ў грамадства. Асноўнымі тут з'яўляюцца хрысціянскія моманты, асабліва правядзенне хрышчэння: весь абрад называўся хрышчэнне, а дзеючыя ў ім асобы – кум і кума», – сцвярджае вядомы даследчык усходнеславянскай этнаграфіі Д. К. Зяленін [1, с. 323].

Пры хрышчэнні галоўнымі ўдзельнікамі былі *бацюшка: Бацюшка галоўку дзіцяці мочыць* [2, с. 342]; *хросныя бацькі, хросныя радзіцелі: Хросныя бацькі далжны былі, як родныя бацькі, даглядаць за дзіцём* [2, с. 340]. У адносінах да бацькоў хросныя дзіцяці называліся кум і кума: *Выбіралі кума і куму* [2, с. 338].

Нованароджаны пры хрышчэнні называўся *крэснік, хрэснік: Яны частавалі хрэсніка* [2, с. 340]; *Прыгласае выпіці за здароўе крэсніка* [2, с. 338].

3. Назвы рытуальных прадметаў або сімвалаў, якія выкарыстоўваліся падчас абраду. Гэтыя прадметы выступаюць як своеасаблівы код, што мае разнастайныя функцыі. Адным з самых значных прадметаў у радзінна-хрэсьбінным абрадзе, як і ва ўсіх астатніх (вясельным. пахавальным), з'яўляўся *каравай, хлеб (Неслі хлеб да іх і прасілі быць хроснымі* [2, с. 338]) – сімвал багацця, жыцця, шчаслівага лёсу, у якім пераплятаюцца мужчынскі і жаночы пачаткі.

Пры правядзенні абраду хрышчэння выкарыстоўваліся іншыя рэчы і прадметы, якія мелі назвы: *крыж, крэшчык: Трэба хросны каб крэшчык купіў* [2, с. 337]; *хлеб-соль: Кума прыходзіла ў дом з хлебам-соллю* [2, с. 337]; *чарапкі, чарапачкі, чарапанкі* – абломкі, асколкі разбітага глінянага, чыгуннага або фарфоравага вырабу (ТСБМ, 5 (2), с. 295): *Чарапкі клалі на галаву маладым, каб яшчэ дзеці раджаліся* [2, с. 337]; *заслон: Кума з кумой паднімалі на заслоне* [2, с. 338]. Удзельнікі хрэсьбіннага абраду абавязкова абменьваюцца *падаркамі: Куму – на рубашку, куме – на плацце, і бабе таксама* [2, с. 338].

Пасля таго, як хрышчэнне дзіцяці закончылася, бабу дадому вазілі летам на *баране ці калясцы: У канцы хрэсьбін бабку 'цягалі на баране'* [2, с. 336]; *Садзілі на каляску і трэбуюць магарыч* [2, с. 343], а зімой – на саначках: *Бабку тожа зімой вазілі на саначках па сялу ў краму, за выкуп* [2, с. 338].

4. Навы абрадавай ежы. Найбольш пільная ўвага надавалася *кашы, бабінай кашы, кумавай кашы*, гаршчок з якой абвязвалі стужкамі, чаплялі цукеркі: *Каша магла быць рысавай або грэчкай* [2, с. 336]; *Называлася то бабіна каша, то кумава каша* [2, с. 264]. Часта першы раз падавалі *падстаўную кашу: Іншы раз давалі падстаўную кашу* (Баравікі Светл.).

Абрады, звязаныя з сямейным жыццём чалавека, з'яўляюцца праяўленнем традыцыйнай культуры беларусаў, таму ў генетычных адносінах амаль уся лек-

сіка належыць да агульнаславянскага лексічнага фонду: *бабка, дзед, кум, радня, хрысціць, каша, гаршчок, мятнік, ручнік, кажух, маці, бацька, парадзіха* і інш. [3]. Большасць зафіксаваных лексем – матываваныя найменні. Фактар матываванасці слова звязаны з лексічным значэннем, прадвызначае лексіка-семантычную характарыстыку слова, яго семантычную валентнасць, эмацыянальнасць, экспрэсіўнасць і вобразнасць. Пад матываванасцю слова звычайна разумеюць «абумоўленасць яго значэння значэннем іншага слова, ад якога яно ўтворана» [4, с. 121], усведамленне сувязі значэння і гукавой абалонкі, якая выражае гэта значэнне [5, с.153].

Больш дакладнае, на нашу думку, азначэнне разглядаемага паняцця падае В. І. Блінова, якая лічыць, што «матываванасць – структурна-семантычная ўласцівасць слова, якая дазваляе ўсвядоміць рацыянальнасць сувязі значэння і гукавой абалонкі слова на аснове яго суадноснасці з аднакаранёвай (аднакаранёвымі) і аднаструктурнай (аднаструктурнымі) адзінкамі» [6, с. 6].

Як паказвае аналіз, самым пашыраным тыпам структурна-семантычнай матывацыі разглядаемых назваў з’яўляецца намінацыя паводле працэсуальнай прыкметы: *падаркі, роджаніца, парадуха, парадзіха, хрышчэнік, мятнік, хрэсьбіны, красціны, радзіны, адведкі, вотведы, сматрыны, павітуха, рубаха*. У такой дэрывацыі ўдзельнічаюць суфіксы *-к-, -ух-, -іц-, -ах-, -ын*.

Радзей утвараюцца найменні ад назоўнікаў: *кажух, бабушка, ручнік*.

Зафіксаваны на тэрыторыі Светлагорскага раёна і складаныя назвы:

прыметнік + назоўнік – *падстаўная каша, хросны бацька, хросная маці, вотрубі пшанічныя, кумава каша*;

дзеяслоў + назоўнік або назоўнік з прыназоўнікам – *біць гаршчок; збіраць на шапачку; класць на кашу*.

Даволі значную групу складаюць экспрэсіўныя абрадавыя назвы. Асабліва сцю эмацыянальна-экспрэсіўнай лексікі з’яўляецца тое, што эмацыянальная афарбоўка накладаецца на лексічнае значэнне слова, але не зводзіцца да яго: дэнататыўнае значэнне слова ўскладняецца канататыўным. Такія лексемы, акрамя намінатываўнай, маюць яшчэ і экспрэсіўную функцыю, якая робіць іх адметнымі, выразнымі ў лексічнай сістэме народна-дыялектнай мовы. Дадатковыя сэнсавыя кампаненты, уключаныя ў семантычную структуру слова, дазваляюць перадаць такія эмацыянальна-ацэначныя адносіны суб’екта да прадмета, як ласкальнасць, іронія, кпіны.

У складзе эмацыянальнай лексікі можна выдзеліць наступныя групы.

1. Слова з яркім канататыўным значэннем, якія ўтрымліваюць ацэнку фактаў, з’яў, прыкмет, што даюць адназначную характарыстыку: *Жадала яму быць багатым, здаровым, шчаслівым* [2, с. 340]; *Гавораць усё добрае для дзіцяці* [2, с. 340]; *Жалалі добра і маці, і дзіцяці* [2, с. 265].

2. Многазначныя словы, нейтральныя ў асноўным значэнні, якія атрымліваюць якасна-эмацыянальнае адценне пры пераносным ужыванні: *Спасіба табе, кумок, мой галубок* [2, с. 341]; *А я гарна кветачка* [2, с. 339].

3. Слова з суфіксамі суб’ектыўнай ацэнкі, якія перадаюць розныя адценні пачуццяў.

Выключным багаццем экспрэсіўных адценняў валодае лексіка са значэннем асобы. Шырока прадстаўлена яна ў радзінна-абрадавых песнях: *Ох, кумка мая, прынясу я жыта* [2, с. 339]; *Ой, учора, мае кумочки, у нас радзінкі былі* [2, с. 341], *Бабку просяць* [2, с. 339]; *Калі сын, будзе пісаць, калі дочка, будзе вышываць* [2, с. 339]; *Аль сына. Альбо дачушку* [2, с. 339]; *Мяне маменька радзіла* [2, с. 339].

Памяншальна-ласкальныя суфіксы назоўнікаў, што сустракаюцца ў радзінных песнях, у сваёй большасці звязаны не з памяншэннем прадмета (*хацінка* – не маленькая хата), а з выражэннем адносін павелічальнасці або ласкальнасці. Так, суфіксы *-еньк-*, *-аньк-*, *-іньк-* выяўляюць станоўчыя адносіны да аб’екта, маюць значэнне яркай эмацыянальнасці і размоўнай экспрэсіўнасці: *Бабка мая, любенька мая* [2, с. 339]; *Не кукуй, зязюлечка, рана, Не кажы, што ночачка мала* [2, с. 339]; *Мяне маменька радзіла* [2, с. 339]; *Туга ножанькі звiла* [2, с. 339].

Такія ж адносіны выражаюцца з дапамогай суфіксаў *-аньк-*, *-іньк-*: *Просіць баба-бабусінька* [2, с. 258]; *А гарненька рыбанька хароша* [2, с. 339];

-к-, *-ок-*: *Ой, кумка мая* [2, с. 339]; *Калыбелька разрэсаваная* [2, с. 339], *На табе, Марына, карову з цяляткам* [2, с.128]; *У нас радзінкі былі* [2, с. 341]; *Усю нядзельку гуляць* [2, с. 341]; *Мы на хрэсьбінке прыйшлі* [2, с. 341];

-ачк-, *-очк-*, *-ечк-*, *-ейк-*: *Кума мая, кумачка* (Светлагорск); *Штоб танцорачкай была* [2, с. 339]; *Скажы ты мне праўдачку* (Яланы Светл.); *Табе сыночка я радзіла* [2, с. 339];

-чык: *Па рубельчыку даці* [2, с. 341];

-ятк-: *Дадому з дзіцяткам* [2, с. 341].

У складзе суфіксальных утварэнняў можна вылучыць словы максімальнай ступені экспрэсіўнасці – такія дымінутывы, якія ўтвараюцца ад дымінутываў: *бабулечка* ад *бабуля*: *Дам табе, бабулечка, Тры пуды маку* (Шупейкі Светл.); *бабусенька* ад *бабуся*: *Бяжыць к сваёй бабусяньке* (Яланы Светл.). У такіх назоўнікаў праяўляецца ўзмоцненая ступень ласкальнасці, мяккасці, добрых адносін.

Радзей у складзе радзіннай лексікі Светлагорскага раёна выяўляюцца прыметнікі і радзей прыслоўі з памяншальна-ласкальнымі суфіксамі, якія адначасна выражаюць узмацняльна-станоўчыя адносіны: *Унучачку здаровянька* [2, с. 338]; *Бабка мая, любенька мая* [2, с. 339].

У песнях, звязаных з радзіннай абраднасцю, фіксуюцца моўныя звароты, заснаваныя на супрацьпастаўленні: *Мая каша з канпелькамі, а вы, госцікі, з капейкамі* [2, с. 340]; *Сава не родзіць сокала, а такога чорта, як сама* [2, с. 338]; *Якое палена – такі клін, які бацька – такі сын* [2, с. 338].

Іншамоўная лексіка ў межах разглядаемага семантычнага поля складае даволі кампактную мікрагрупу і адносіцца пераважна да так званых «культурных» запазычанняў: *кофта, хвартух, хуста* і інш.

Абрадавая лексіка, якая да сённяшняга часу шырока функцыянуе на тэрыторыі Светлагорскага раёна, вызначаецца багатай і складанай сістэмай лексічных сродкаў, варыянтнасцю і разнастайнасцю сродкаў з іх семантычнымі і граматычнымі асаблівасцямі, з’яўляецца неад’емнай часткай духоўнай культуры беларусаў, у якой захаваны старажытныя моўныя з’явы.

ЛІТАРАТУРА

1. Зеленин, Д. К. Восточнославянская этнография / Д. К. Зеленин. – М. : Наука, 1991. – 511 с.
2. Радзінна-хрэсьбінная абрада і звычай беларусаў (на матэрыяле фальклору Гомельскай вобласці) / аўт.-уклад. : В. С. Новак, В. К. Шынкарэнка [і інш.]. – Гомель, 2013.
3. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва; под ред. и с предисл. Б. А. Ларина. – М., 1986–1987.
4. Моисеев, А. И. Мотивированность слов / А. И. Моисеев // Исследования по грамматике русского языка. Учен. зап. ЛГУ. – 1963. – Вып. 68, № 322.
5. Супрун, А. Е. Лекции по лингвистике / А. Е. Супрун. – Минск, 1980.
6. Блинова, О. И. Предисловие / О. И. Блинова. // Мотивационный диалектный словарь. Говоры среднего Приобья. – Томск, 1982.